

СИНДРОМЪТ „НЕПРИЕМАНЕ НА ДРУГИЯ“ И ДРУГОСТТА ВЪВ ФИЛОСОФСКО- ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПЛАН

Лучиян Милков

Университет за национално и световно стопанство

Резюме. В нашата образователна политика задължително трябва да залегнат истинският хуманизъм, уважението към личността и нейния свободен избор, зачитането на правото на личността сама да твори бъдещето си, подпомагана и насърчвана от социално-педагогическата система.

Статията разглежда проблеми, свързани с процеса на общуване между хората и наличието на „неприемането на Другия“ и другостта в отношенията в социума на всички нива – лично, групово, колективно, национално, расово, класово, полово, етническо и др.

Тази „дребна страст“ въобще не е преставала да действа, тя е ежедневие, тя е, така да се каже, „животът“, негова тъкан, атмосферата, в която живее както социумът, като цяло, така и отделната личност.

Проследява се отношението към синдрома в педагогическите системи на Я. Коменски, Й. Песталоци и В. Сухомлински, като се разкриват опитите им да се противопоставят на неприемането и да изведат в педагогиката, в теорията на възпитанието „приемането на Другия“ такъв, какъвто е.

Въпросът за човека, за неговото настояще и бъдеще, за свободното му и хармонично развитие и възпитание, придобива в съвременната епоха особена острота и актуалност. Той е органически свързан със съдбата на човечеството, с борбата за социална справедливост, за реализация на всички видове толерантност.

Keywords: pedagogical system, education policy, education, interacting, development, the person, admission, another, tolerance

Въведение

Безпощадното действие на синдрома „неприемане на Другия“ е засвидетелствано, твърде определено, още преди 4000 години в документи на шумеро-акадската литература (6000 – 2000 години преди Христа). В съвети на Утнапищци (Акадския Ной) се дават следните наставления:

„От разпирите бягай като от огън!

Ако сам влизаш в свада – угаси яростта си,
който кипва от ярост – тъпче нечие право.

Не бъди безпощаден към съборен противник.

На злото отвръщай с добродушна постъпка.

Бъди справедлив, дори към онези,
които към теб са мерзки и лоши^{“1)}.

В „Разговор на разочарования със своята душа“ – произведение на древноегипетската литература, също отпреди 4000 години, се отбелязва:

„На света властва злото,
а доброто е вредом безсилно.

Едни други се грабят,
ближният ближни обира.

Кой помни вчерашна добрина?

И кой ти с добрина отвръща?^{“2)}

В псалм 68 от Давид (края на XI век – около 950 година преди Христа) се казва: „Ония, които ме мразят без вина, са повече от космите на главата ми; враговете ми, които ме преследват несправедливо, се усилиха; каквото не съм отнемал, него трябва да дам“ (Пс. 68:5).

Авторът си позволява да отведе любезния читател толкова далеч в историята на човечеството не за да разкрие същността на този синдром, а за да покаже неговото изначално присъствие в живота на отделния индивид и на цялото общество, и то в различни времена и цивилизации. Неговото безотказно действие може да се проследи в живота на всички народи, на всеки човек – и на обикновения, и на гения, по всяко време.

Тази „дребнава страст“ въобще не е преставала да действа, тя е ежедневие, тя е, така да се каже, „животът“, негова тъкан, атмосферата, в която живее както социумът, като цяло, така и отделната личност.

I. Същност на синдрома „неприемане на Другия“

Днес човечеството във всичките си измерения – пол, възраст, образование, етнос, прослойка, класа, нация, раса, съществува в материален свят на отчуждение, който е изпразнен от духовност и хуманизъм. То има крещяща необходимост да си върне достойнството като **Imago Dei**.

Ако не разполагаше с разнообразните пътища на креативната, съзидателна и творческа мисловност и натрупания от хората опит за деструкцията на традиционните етически системи и критиката на традиционната нравственост, модерната етика едва ли щеше да реализира своето най-голямо завоевание според З. Бауман: „Отделянето на „моралното“ като един аспект на човешкото мислене, чувство и действие – аспект, който прокарва разликата между „правилното“ и „неправилното“ (Бауман, 2001: 11).

Цфтящата сложност на отминалата във времето и пространството християнска култура се сменя с опростената всеядност на постмодерната ситуация, която, за зла беда, заема нови и нови територии в поведението, действията и мисленето на хората, умело натрапвани на отделните личности от медиите, политиките, възгледите и действията на т.нар. „силни на деня“.

Достигнало екзистенциалния си предел в обективната абсурдност на човешкото като самоосъществяваща се свобода, която не може да разчита на вяра, религия или на „Другия“, съвременното общество не е в състояние да предостави свое „или-или“ на настъпващата постмодерност, т.е., за избора между печелившия, но безчувствен, утилитарен рационализъм и нерационалните, непечеливши морални страсти като отговорност, срам, съвест, вина, без които няма нито истински морален избор, нито истинска човешка вяра. Всеки човек, в една или друга степен, или е носител на синдрома „неприемане на Другия“, или е негов потърпевш, а най-често едновременно и едното, и другото. Това състояние на човека дава моралното право на Т. Хобс да направи обобщението „война на всички против всички“, а Ар. Шопенхауер отбелязва: „Тук се вижда не само как всеки се стреми да изтръгне от другия това, което сам иска да притежава, тук се вижда дори как някой разрушава цялото щастие или живота на другия, за да може да прибави към своето благополучие още една незначителна частица“ (Шопенхауер, 1991: 156 – 157).

Най-добра илюстрация на безотказността в действието на този синдром е, че той не пощадява дори Божия син. И Исус Христос е мразен, хулен, клеветен, ненавиждан, гонен, преследван, предаден, подиграван, измъчван и най-после завършва своя земен път на Голгота, разпнат на кръст. Дали не е един вечен символ това, че всеки има своя Голгота и свой кръст по пътя към нея?

Резонно възниква въпросът: „Но защо е така?“. Ако следваме Аристотел, отговорът е пределно точен и ясен: „Така е по природа!“.

Дори за постмодерната ера – последната четвърт на XX век и първите десетилетия на XXI век, отсъствието на абсолютни и абсолютно споделени нравствено-етични ценности и ценностни ориентации, на върховната общочовешка ценност, се превръща в трагична историческа съдба и вина на съвременното човечество. Потребността съвременната личност да има ценностен ориентир е неотложна и не търпи компромиси, тъй като всяко забавяне може да е гибелно в нравствен аспект за Света, Цивилизацията и Социума в тяхното всеобщо и единично проявление.

Днес на личността е необходим по-широк светоглед, в който намират достойно място въпросите, свързани със социалната екология, педагогиката на мира, хуманистичното възпитание и толерантността във всичките ѝ измерения. „Хората на модерното общество се стремят само към тленните неща и към физическото си удовлетворение. Те не си дават сметка, че липсата на ценности и добродетели води към пропастта. Хедонизмът и егоизмът са взаимозаменяеми понятия“, отбелязва М. Бонева (Бонева, 2008: 31). Това кара отделни хора, етноси и религии да обявят война на другия, иначе мислещия, вярващия в различни ценности и идеали. Това е в пълен разрез с изискванията на съвременния начин на живот, който вече търси личности с по-богати интереси, познания, компетенции и висока степен на толерантност. Обществото, в което живеем, извежда, за съжаление, приоритетно процесите на приобщаване и придобиване на знания-

та и изпуска ценностно-смысловия компонент на самото личностно съществуване, като дава приоритет на фалшива самооценка както на отделната личност (парвенюта, самовлюбени в себе си индивиди, новобогаташи, появяващи се и изчезващи от небосклона като метеорити политици и „мъдри“ ръководители), така и на дадени социални групи, религиозни общности и раси.

Кое трябва да се избере в постмодерната епоха – познанието или мъдростта? Познанието може да се приеме само като въведение, път към мъдростта. То е излишно самоуверено, самовлюбено, славолюбиво и рационално. Б. Паскал, на върха на своята научна слава, стига до съкровена мисъл, че знанието на законите на физиката не го спасява в минути на душевни страдания.

Познанието, чийто израз е учеността, е в състояние на някаква нравствена недостатъчност. „Учеността сякаш е нравствено оглушала вследствие атрофията на слуховите си органи“ (Христов, 2002: 225). Поради тази причина познанието е безсърдечно и често индиферентно към човешкото, нравствено-етичното. Някога, в едни от най-тежките времена за хуманността, Сенека призовава науката, щом е толкова мъдра и знаеща, да измери параметрите на човешката душа.

Истинският топос на мъдростта са лабиринтите на човешката екзистенция, съдържането на човешкото пребиваване в света, дейността на индивида за удовлетворяване на духовните и материалните потребности. Не бива да се забравя мисълта на И. Кант, че всичко, дори и най-възвишеното, се смалява, а често пъти и обезсмисля, в ръцете на хората, когато те вкарат в употреба идеята за него.

II. Варианти на отношението към синдрома „неприемане на Другия“

В своята история човечеството апробира и реализира редици варианти на отношение към синдрома.

1. Противопоставяне

То намира най-красноречив израз в старозаветното законодателство – „око за око, зъб за зъб“, т.е., вие не ме приемате, но и аз не ви приемам. Както вие се отнасяте към мене, така и аз ще се отнасям към вас. „С каквата мярка вие ме мерите, с такава мярка аз ще ви меря“ (Второзаконие, 19:21).

Днес, през XXI век, модерното общество има за цел създаването на публично пространство, в което няма морална близост между хората. Близостта е сферата на интимността и нравствеността; дистанцията е сферата на отчуждението и Закона. Между „Аза“ и „Другия“ трябва да има сериозна дистанция, определяна само от юридически правила. И никакво разстройващо влияние на нещо емоционално-чувствено, спонтанно и непредвидимо, на ненадеждни и неподдаващи се на универсалното законодателство сили, подобни на своенравния морално-етичен импулс. Това създава една вторична морална неграмотност у личността: неспособността на индивида да се справи с присъствието на „Другия“, неприемането му и обвързаността, която това присъствие поражда. „Същността на отношенията между съзнанията не е Mitsein (бъдене с, съществуване с), а конфликтът“ (Сартр, 1993: 502).

Според Ж.-П. Сартр антагонизмът на „Аза“ и „Другия“ е предопределен. Всички междучовешки отношения могат да бъдат изразени с две думи: **конфликт и самота**. Няма „всички ние там“, където „ние двамата“ не е успяло да се създаде. Има само солидарност на прокълнати, при която всеки е чужд на всеки, както и на самия себе си.

Френският философ определя другия като „свързана система от недосегаеми преживявания, в които „Аз“ фигурирам като един от всичките обекти“ (Сартр, 1993: 321). Това означава, че другият ме разглежда като предмет, обезличава ме, „открадва“ от мен моя свят, моята свобода. Пред него аз се превръщам в битие-за-другия. Това опредметяване или „отравяне“ на за-себе-си чрез погледа на другия е и дълбокият смисъл на мита за Медуза. Веднъж уловил ме, за мен вече няма надежда. Присъствието на другия ме улучва право в сърцето, от този момент нататък той държи съкровението на това, което съм. Така съществуването с „Другия“ при Ж.-П. Сартр е свързано само с отрицателна натовареност, негативизъм, безсилие, прерастващи в омраза и отхвърляне, неприемане на „Другия“.

„Единственото ми средство да се спася е да върна удара: да се превзема като свобода, да се уловя отново като субект, което ще рече да превърна другия в обект. „Другият“ по принцип е неуловим: той ми се изплъзва, когато го търся, и ме притежава, когато му се изплъзвам“ (Сартр, 1988: 479). Именно това безсилие за френския екзистенциалист стои в основата на чувството за вина, омраза, ненавист, категоричното отхвърляне на приемането на „Другия“. Това е омраза към трансценденцията на другия, силов проект тя да бъде премахната. Затова от битието сред другите произтича отчуждението, чийто краен израз у Ж.-П. Сартр е: „Адът, това са другите“ (Сартр, 2004: 101). Адът е съществуването на хората. А изначалният смисъл на битието-за-другия е конфликтът. „Изникването на другия съвсем не е обещаващо за мен и сее само смърт и проклятие. Другият, изтъква той, е скритата смърт на моите възможности, той е първото ми грехопадение“ (Сартр, 1993: 321 – 321). Моето грехопадение е съществуването на другия. Грехопадението ми е мое вечно проклятие, защото смъртта окончателно ще ми конституира в за-другия в очите на останалите и бъдещите живи.

По този начин френският философ оборва М. Хайдегер по отношение на теорията му за приемане на другия и съвместното бъдеще. М. Хайдегер разкрива проблема за приемането и неприемането на „Другия“ върху модуса на съществуването. Захвърлен в хаоса на света, човекът се сблъсква по необходимост с „Другия“ не просто като някакъв „подръчен предмет“, а като „Друг“, подобен на самия него, т.е., друга екзистенция. В този смисъл човешкото битие е *Mitsein* – бъдене с. „Моят свят – пише той – е *Mitwelt*, свят с „Другия“. Бъдене с *Mitsein* не е постоянно състояние, аз го постигам истински едва в автентичния живот, при който съм освободен от безличното *Man* (човек). *Mitsein* съдържа определена съобразеност с другия, но тя е негативна и сляпа, като между същества, чиято абсолютна захвърленост е утвърдена най-напред. Присъствието като повседнев-

но битие с другите се оказва по поръчка на другите. Другите са отнели от него битието“ (Левинас, 2000: 195).

2. „Приемане на „неприемането“

Характерно за християнската етика и морал е, че е религия на любовта, т.е., приемането на другия. Призивът на Иисус Христос е уникален по своя дълбоко нравствен заряд: „Елате при Мене всички отрудени и обременени и Аз ще ви успокоя“ (Матей, 11:28).

Християнската религия в своята истинска същност е ориентирана към славяване на злото с добро, на „неприемането на Другия“ с неговото приемане. Приемането на другия „без всякакви ограничения“ се конкретизира още повече в нагорната проповед на Иисус Христос: той оповестява, че те са блажени, т.е., ценени, уважавани, „приети“, „изгонените заради правда“, охулените и гонените, наклеветените „с каквато и да е лоша дума“. Слушали сте, продължава Той, че бе казано: „око за око, и зъб за зъб“. Аз пък ви казвам: да не се противите на злото. Но ако някой ти удари плесница по дясната страна, обърни му и другата. И на тоя, който поиска да се съди с тебе и да ти вземе ризата, дай му и горната дреха. И който те принуди да вървиш с него една миля, върви с него две... Слушали сте, че бе казано: „Обичай ближния си и мрази врага си“. Аз пък ви казвам: „Обичайте враговете си, благославяйте ония, които ви проклинат, добро правете на ония, които ви мразят, и се молете за ония, които ви обиждат и гонят“ (Матей 5:38 – 44).

През XX век М. Бубер (23, с. 143 – 153) е първият, който схваща отликата между това, което за мен е „То“ и „Ти“. „То“ е нещо, предмет, който аз мога да позная. Философът противопоставя на „То“ връзката с другия, който не е предмет, не е вещ, който е този, на когото казвам „Ти“. Връзката „Аз – Ти“ не може да се сведе до връзката „Аз – То“. Обществената връзка с другия представлява пълна автономия по отношение на констатацията на вещите и по отношение на знанието. Подобна топография у М. Бубер се очертава единствено с лице към другия човек, доближаем в „Ти“. В нашето духовно наследство любовта към ближния съпровожда несъмнено религиозния живот. Ала тя в крайна сметка би произхождала от втората заповед след любовта към Бога. Опитът на австрийския мислител учи, че който притежава достъп до другостта на „Другия“ и без загриженост, ще го преоткрие и в лоното на загрижеността. Този, у когото достъпът липсва, напразно дни наред ще облича голите и ще храни гладните – той ще изрече трудно истинското „Ти“. И едва когато всички сме облечени и добре нахранени, истинският етичен проблем става видим както за личността, така и за цялото общество, за човечеството въобще.

3. Потискане на синдрома „неприемане на Другия“ у себе си, самоизолация

Този вариант е характерен за източните религии, и по-точно за будизма. Великият Буда говори на своя ученик Упак: „Аз постигнах покой (чрез угасване на всички страсти) и получих нирвана“ (Кочетов, 1983: 35). В песнопение за монаси

и монахини се казва: „Аз се отрекох от всякакви желания, напълно отхвърлих всякаква ненавист, за мен свършиха всякакви илюзии, аз изтлявам, аз догарям“ (Кочетов, 1983: 53). Мисли с подобно съдържание има и в други свещени будистки текстове: „Разкъсвайки всички връзки, придобиваш спокойствие... Който има отношения с другите, у него възникват страсти и страдания, които съпровождат страстите“ (Левинас, 2000: 46). Боговете според принц Сидхарта Гуатама (Буда) завиждат на този, чиито чувства са покойни, който се е отказал от гордостта и се е лишил от желания, който е победил алчните желания, злобата, ненавистта.

4. Свободно, естествено изиявяване на синдрома „неприемане на Другия“

Реализира се при съвременните демократични общества, където неприемането на другия е ограничавано само от законите и морала: под формата на конкуренция (в сферата на пазарната икономика, бизнеса, предприемачеството), на плурализъм (в културата, изкуството, науката, духовната сфера, въобще), многопартийно (в политиката), в образованието (при свободния избор на средно и висше учебно заведение, специалност, форма на обучение).

При демокрацията нарастват мястото и ролята на духовния фактор като регулатор на този синдром – религия, обществени науки (психология, етика, педагогика, теория на възпитанието). Върху тази почва обаче изникват различни религиозни секти (у нас, специално, ислямски – сунитски и шиитски, уахабиби; християнски – протестантски, католически, православни, адвентни; езически; псевдобудистки и др.); множество астрологически дружества; безкрайно много екстрасенси, които баят, врачуват, спасяват от уроки, лекуват, включително и рак, развалят магии, гледат и предсказват бъдещето. Всичко това са изродени форми на неприемането на другия или на безразличие към съдбата и състоянието на хората около нас.

5. Ескалация на синдрома „неприемане на Другия“ върху основата на омразата

Тази форма има изключително много разновидности, но всички те са насочени и изповядват омразата, неприемането на другия, насилието: **расова** (при фашизма, апартейда, ционизма), **класова** (при социализма и комунизма – между пролетариат и буржоазия), **национална** (в момента между украинските националисти и рускоезичното население от Източна Украйна), **религиозна** (декларираната и осъществявана омраза между сунити и шиити, от страна на ИДИЛ, сега Арабски халифат – Ислямска държава в Ирак и Сирия, пълзяща и към други арабски, ислямски и неислямски държави, ожесточеното преследване на кюрди, изповядващи исляма, и на други етноси от Ирак, изповядващи християнството), **родова** (Монтеки срещу Капулети, Бялата срещу Червената роза), **племенна** (хуту срещу тутси в Руанда), **семейна** (снаха и свекръва, зет и тъща), **възрастова** (стари срещу млади, родители срещу деца, ученици срещу учители), **етническа** (българи срещу цигани, български граждани срещу влезлите в страната ни легално или не чужденци от Африка, Близкия и Средния изток),

полова (мъже срещу жени, хетеросексуални срещу хомосексуални), **идеологическа** (марксизъм срещу фашизъм), **научна** (материализъм срещу идеализъм, диалектика срещу статика), **професионална** (работодатели срещу подчинени, синдикати срещу съюз на работодателите), **личностна**.

Утвърждава се и се разширява, става едва ли не начин на живот „неприемането на Другия“ под формата на потискане, унижаване, преследване и дори унищожаване на Другия – „който не е с нас или който не е като нас, или не мисли като нас, е против нас“.

Като специфична форма на неприемане на другия и другостта е отношението на редица правителства и гражданите в тези държави към бежанците, мигрантите, търсещите убежище. „За да не намалят печалбите си, работодателите в приемащите страни се противопоставят, като цяло, на идеята за повишаване на заплащането и осигуряването. Поради това в тяхна изгода и във временна изгода за мигрантите е тези дейности, известни като „трите D“ („dirty, difficult and dangerous“ – мръсни, тежки и опасни), да се поемат от последните“ (Милков, 2013: 39).

По този път е невъзможно да се постигне обикновена „човешка човечност“, затова се прибегва до версията за „новия човек“. Какъв е той? „Аз видях новия човек – споделя веднъж А. Хитлер – той е неустрашим и жесток. Аз стоях пред него, изпълнен със страх“ (Тофлър, 1991: 489).

Десетилетия комунистическата командно-административна педагогика възпитава „устремения към сияйните върхове на комунизма борец“. Не личност, човек, а борец унищожител, разрушител на света на другите, за да бъде изграден само неговият свят, в който всички ще се подчиняват на партийната директива.

Тук духовната сила на обществото се използва не за ограничаване на синдрома, за неговото хуманизиране, а за насилственото му активизиране – приема се за нравствено всичко, което допринася за победата на класата, расата, религията, партията, етноса. Педагогическата наука се подчинява на тези цели както на Изток, така и на Запад.

При обстояйния анализ на синдрома „неприемане на Другия“ е видно, че е невъзможна нормалната човешка нравственост, нормалното личностно нравствено възпитание, а следователно и нормалната педагогика при тези условия на живот в обществото. Сама включена в менгемето на насилието, официалната педагогика не е нито самостоятелна, нито оригинална, нито плодотворна. По въпросите, които разглеждаме в тази статия, тя не дава нищо свое, само става ретранслатор на насилието, на което е жертва самата тя. Това е период на безвремие на тоталитарната педагогика – за нея просто няма какво положително да се отбележи, все едно, че не е съществувала във времето. Тя обаче не изчерпва историята на педагогиката и съпътстващите я учения и не предопределя нейното съпричастие и съучастие в живота на човека, отделната личност и човечеството.

Тези наши мисли са породени от факта, че и днес, 25 години след краха на командно-административната, еднопартийна система и обслужващите я науки, педа-

гогическата наука е в безпътица, в застой. В нея няма нищо ново, актуално, свежо, което да е във връзка с предизвикателствата на новото време – България е член на НАТО и ЕС, налице е плурализъм в политическия живот, доминира тоталната глобализация, обект сме на потресаваща манипулация и зомбиране от страна на масмедиите и пропагандата. Резултатите от педагогическата дейност са плачевни – крещяща неграмотност и бедност на нравите, ужасяваща невъзпитаност на т.нар. „младо поколение“, замяна на истинските ценности с псевдоценности, преклонение пред насилието, лъжата, цинизма, беззаконието, мутрите, гешефтарите, пред неспазващите по най-безпардонен начин законите, политическите играчи.

Истинският предмет на педагогиката е процесът на възпитание. Да възпитавам, това ще рече „да приемам Другия“, т.е., възпитаника, детето, човека, и то такива, каквито са, със своите особености, чувства, желания, възможности, компетенции, нагласи. Педагогиката трябва да предлага на всеки индивид самостоятелен избор, да осигурява правото на Свобода, за да се достигне до личния интелектуален, волеви и психичен връх. Връх, който гарантира лоялност, компетентност, позитивно отношение към всичко заобикалящо и развитие на заложби, таланти и дарования.

Педагогиката има според нас априори отношение към разглеждания синдром. Прегледът на позициите на част от най-светлите умове в областта на теорията на възпитанието потвърждава тази хипотеза.

III. Приемането, човечността като алтернатива на синдрома „неприемане на Другия“

В модерната философска мисловност проблемът за „Другия“ е представен чрез два модуса на своето проявление: „един срещу друг“ и „един до друг“.

Позволяваме си да тръгнем от позицията, че животът на обществото, респективно, на човечеството, би бил сериозно застрашен, ако съществуваше само „неприемане на Другия“, ако личността реализира в отношенията си с другите само позицията „един срещу друг“. Диалектиката, в своето философско измерение, изисква със силата на закон и „приемане на Другия“, „един до друг“, за да се реализират всички човешки мечти, идеали, стремежи и намерения. Както и неприемането и те имат различни свои стойности: любов, грижа, внимание, уважение, отзивчивост, разбиране, ценене, помощ, милосърдие, състрадание, близост, взаиморазбиране. С. Киркегор подчертава най-дълбокото отношение между това, което трябва да се избира, и този, който го избира. Същността му се изразява в това, че когато „всичко е притихнало около човек“, „когато душата остава сама в целия свят“, тогава „Азът“ избира сам себе си, или още по-точно – приема сам себе си“ (Киркегор, 1991: 185). Нищо не е толкова значимо, колкото точния момент на избора на другия: съпруг, съпруга, приятел, колега, съмишленик и съидейник.

Йоан Екзарх в своя „Шестоднев“ пише, че „и лъвицата обича своите чедра, и вълкът отбранява своите (рожби) от птиците“⁽³⁾. „Обича“, „пази“ – това означава „приемане на Другия“, в случая – на своите рожби.

Василий Велики, когато отговаря на въпроса: „Защо не сме безгрешни по устройство, тъй че дори да искахме, да не можем да грешим?“, казва: „Защото и ти не смяташ за верни своите слуги, когато са вързани, а когато ги виждаш доброволно да изпълняват длъжността си. Също и Богу е угодно не принудителното, а извършването поради добродетел; добродетелта произтича от избора, а не от принудата; изборът зависи от нас, а това, което зависи от нас, е доброволно“ (Антология, 1987: 127). За предпочитане е да бъдем безгрешни по разум, отколкото безгрешни „по природа“, без участието на разума ни и независимо от него.

В трактата си „Религията в границите само на разума“ И. Кант се стъписва пред въпроса, който поставя на всеослушание: „По какъв начин може злият по природа човек сам себе си да направи добър – това не се поддава на нашето разбиране?“ (Кант, 1980: 116).

Ситуацията обаче според нас не е безнадеждна. Действието на анализирания синдром не е фаталистично, върху него може да се въздейства, да се осигурява „приемане на Другия“, т.е., да се облагородява личността. За тази възможност загатва по-горе и Василий Велики и тя се заключава във възможността и способността на личността да избира своето поведение, в нейната способност за „Аз-управление“. И наистина, ако се вгледаме в живота на хората около нас, в своето поведение и живот, бързо ще се убедим, че ние не сме само неприемани, неразбирани, отричани, огорчавани, обиждани, оскърбявани, мразени, преследвани и т.н., но и приемани от другия – обичани, разбирани, подпомагани, насърчавани, уважавани, полагат се грижи за нас, доставят ни се радостни преживявания (най-вече в семейството, при родителите и сред най-близките приятели). Великите личности са приемни от обществото, от големи части от човечеството. Сократ, Буда, Христос, Мохамед, Леонардо да Винчи не само са гонени и непризнавани, но са и приемани, обичани, почитани и ценени от милиарди хора по земното кълбо.

1. Отражение на синдрома „неприемане на Другия“ в творчеството на Я. Коменски (1592 – 1670 г.)

В сравнително-съпоставителен план Я. Коменски отделя огромно внимание на този въпрос – той му придава централно значение в своя основен труд от 1400 страници „Всеобщ съвет за поправяне на човешките дела“. Славянският педагог не пести думи, за да убеди в тежката картина на човешките взаимоотношения. „Всичко се е изместило от своите места и се отбива от правия път ту вдясно, ту вляво. На мястото на мъдростта се е възцарило невежеството или софистиката, на мястото на религията – атеизмът или предразсъдъците, на мястото на реда – анархията, хаосът, тиранията и насилието. О, християни – обръща се той, – възлюбен народ божий, вашите философски, богословски и политически раздори като че ли са вечни и безкрайни, показват неразбирането на собственото благо. Уви, нямат брой ожесточаващите ни мнения, нямат ни мярка, нито край раждащите се оттук ненавист и смут. Ние по най-зловещ начин се опълчваме един на друг пред

лицето на неверните, едва ли забелязвайки от какво това у нас се получава“ (Коменский, 1982: 289).

Още в епохалното си произведение „Велика дидактика“ авторът поставя въпроса: „Има ли у нас, в нашите дела нещо, което да е на съответното място и положение?“. И сам си отговаря: „Няма нищо“ и продължава: „Вместо взаимна любов и честност – взаимна ненавист, вражда, войни и убийства; вместо справедливост – неправда, беззакония, гнет, кражби, грабежи; вместо целомъдрие – безсрамие и неприличие в мислите, думите и делата; вместо сърдечна искреност – лъжа, измама и коварство; вместо скромност – гордост и надменност над другите“ (Коменски, 1957: 41).

Човечеството според Я. Коменски никога не е преставало да търси изход от тягостното положение, в което се намира. „Шест хиляди години, т.е. от навечерието на шумеро-акадската цивилизация, ние търсим по-добри форми на управление, спорим, воюваме почти до разрушение на няколко държави и едва ли не до унищожаване на цялото човечество“ (Коменский, 1982: 399 – 400). Той не се стъпсва пред трудностите и с цялата сила на своя гений предлага дълбоко обоснована програма за спасяването на човечеството.

Към човечност чрез образование, насочено към развитие на всички сили и способности на личността, това е пътят, според чешкия хуманист, който ще помогне на човечеството да преодолее синдрома „неприемане на Другия“. Единствената причина за падението на човешкия род е в „слепотата на ума“. Оттук и неговият извод за необходимостта от знания, обучение, образование и възпитание на всеки индивид. Той акцентира върху знания, а оттук за обучение, образование и възпитание, които учат как да се живее съобразно с божественото предназначение на човека, не с оглед на една цел, а с оглед на всички цели, които стоят пред него, т.е. пълни, всеотдайни знания. „Невъзможно е да си представиш по-действено средство против неумереностите на човешкия род от това, всички хора да започнат да се замислят, а след това и да разбират за какво те живеят и за какво съществува в света всяка вещ и съобразно с това разбиране да управляват своите действия“ (Коменский, 1982: 387).

Върху тези свои виждания Я. Коменски изгражда идеите си за необходимостта от **пампедия**, т.е. универсално възпитание на целия човешки род.

2. Реализация на синдрома в творчеството на Й. Песталоци (1746 – 1827 г.)

В произведението си „Вечерният час на отшелника“ от 1779 г. швейцарският хуманист отбелязва, че висшите съсловия в обществото се отнасят с високомерие, безразличие и безсърдечност към нисшите съсловия, т.е. към народа. Главно-то, което липсва в техните взаимоотношения, е хуманността. Особено губелни за човека и човечеството са последиците от нарушената хармония във възпитателния процес. Широко разпространение сред всички съсловия на обществото има грижата само за умственото развитие на детето. Това направление авторът нарича

„едностранчиво развитие на безсърдечността, на егоистичното животинско начало у човека“. В резултат на това „сред всички съсловия има неправомерно голямо количество обладаващи разум хищници“ (Песталоци, Т. II: 404).

Най-страшно за възпитанието според великия хуманист е онази едностранчивост, при която се засягат „законите на сърцето“, стига се до нравствено осакатяване. Затова според него има „безгранична безчувственост към всичко добро, с прекомерно раздутата воля на звяр към насилието постигат всичко, което служи и ласкае техния егоизъм. Те задушават и убиват в самите глъбини на човешката натура всякакви зародиши на нравствени устои, които се опират върху чистотата на сърцето и помислите, върху чувството за любов, признателност и доверие“ (Песталоци, Т. II: 410).

Й. Песталоци решително възразява на това, пороците, които превръщат социума в „зверилища“, да се извеждат и да се оправдават с природата на човека. „Не бива да се оплакваме от човешката природа! Не, и хиляди пъти – не! За това са виновни не свойствата на напразно обвиняваната човешка природа, а колкото и това да е печално, виновна за това е все още недостатъчно разобличената порочност на общественото устройство, в резултат на което светинята на човешката природа навсякъде – от селските хижи до самия трон – се оказват във властта на обладаващите разум хищници“ (Песталоци, Т. II: 404). За него нито бедността, нито богатството не могат и не трябва да оказват съществено влияние върху възпитанието на личността. Във всички случаи винаги трябва да се има предвид „изначало равното и неизменното в нейната природа“.

Й. Песталоци обобщава: „Във всички времена, само като се въздейства със средствата на възпитанието върху неизменното, същественото и висшето, което е в природата на човека, можем да се приближим към осъществяването на желанията на най-благородните хора от всички съсловия, насочени към щастието на човешкия род“ (Песталоци, Т. III: 126).

3. Синдромът „неприемане на Другия“ в теорията и практиката на В. Сухомлински (1918 – 1970 г.)

В ситуацията, в която протича творческата теоретическа и практическа дейност на украинския педагог хуманист, не би могло да се очаква, и още повече да се изисква, той да отрази глобално действието на синдрома „неприемане на Другия“ в живота на човека, колектива и обществото. В това отношение господстващата комунистическа партия установява абсолютен монопол, т.е. тя си присвоява правото да определя какви са пороците в обществото и в каква степен те съществуват, както и да налага критерии и норми за това какви трябва да бъдат взаимоотношенията в социума („Човек за човека е приятел, другар и брат“). Всички обществени и социални науки, включително и педагогиката, трябваше да се движат в установените рамки и да ги обосновават.

В тези наложени условия В. Сухомлински не отминава, а съумява да изтъкне твърде ярко действието на този синдром, макар на по-конкретно ниво, което

имаше, има и сега голямо практическо значение за процеса на възпитание. Той непрекъснато посочва крайно отрицателните черти във взаимоотношенията между хората и по-специално – между възрастни и деца: родители – деца; учители – ученици, въпреки наложените и посочени по-горе от комунистическата партия формули за взаимоотношенията в тоталитарното общество, а именно: егоизъм, равнодушие, безсъздечност към другия, прикритост, морална разпуснатост, завист, високомерие, неуважение и незачитане на другия, неблагодарност, неспособност да се вникне в положението на другия (дете, възрастен, болен, инвалид) и да му се помогне.

Припомняме на многоуважаемия читател, че дори и в Народното събрание на България липсваха естакади и подстъпи за инвалидни колички, да не говорим за подлези, надлези в обществени сгради, стадиони, спортни зали и училища. Върх на „неприемането на Другия“ у нас бе политиката за настаняване на извънбрачните деца, на децата със специални образователни потребности, в т.нар. „помощни училища“, вън от населените места или в крайни квартали, в затънтени села.

В. Сухомлински връща педагогиката към нейните корени, към Сократовото, а след това и към християнското начало – към личността като главен фактор на своето собствено развитие и усъвършенстване. „В дейността си той има примера на Сократ – пише Ив. Стаменов. – Първият педагог и философ, който насочва своето внимание към самия човек, като фактор на своето усъвършенстване... Сократ и Сухомлински – това е началната и крайната точка на исторически изстраданото развитие на педагогическата мисъл“ (Стаменов, 1987: 99). Разбира се, че личността съществува и при Я. Коменски и Й. Песталоци, но при В. Сухомлински тя е в центъра на педагогическата му система, посочена е директно, господства като фактор както за своето собствено оздравяване, така и на човечеството.

В условията на непоносим обскурантизъм, който по своята тоталност далеч надминава средновековния, когато догмите на материализма се налагат като единствени и непогрешими, че човешкото съзнание се определя от битието и че същността на личността е съвкупност от обществени отношения, Павлишкият учител обявява: „Човекът – това е духът човешки... Човекът – това е преди всичко силата на духа“ (Сухомлински, 1969: 19).

Той изважда от анонимност разглеждания синдром, като го персонифицира. Негов носител не е вече неопределеният „Друг“, който не приема „Другия“. Носител на синдрома вече е детето, възпитаникът, човекът, притежаващ собствено „Аз“: „Аз“ е този, който не приема другите и който не се приема от другите; „Аз“ е този, който приема другите и който ще трябва да се приеме от другите. И особено това: „Аз“ ще трябва да приема, респективно, да не приема и себе си. Тези постановки са забележителни по своята дълбока същност и са път за решаване на въпросите, свързани с разглеждания синдром, тъй като „неприемането на Другия“ вече е философско-педагогически проблем, и то напълно разрешим и управляем.

Педагогът хуманист изисква от всеки свой възпитаник да почувства у себе си Човека, силата на духа у него. Без това не може да се постигне умение „да властваш над себе си, да управляваш своите постъпки и да ограничаваш своите желания“ (Сухомлински, 1969: 110). Равнодушието може да се преодолее, ако се овладее „съучастието, съпреживяването, състраданието, милосърдието“. У човека трябва „да се пробуди нетърпимост към злото у самия себе си“. Гледай на другите като носители на доброта и състрадание. Това ще те подтикне към „по-голяма възискателност към самия теб, към самоконтрол, към непримиримост към лошото у самия тебе“ (Сухомлински, 1969: 118). Особена беда за съвременния човек е равнодушието. „Не бъди равнодушен. Равнодушието е вдървяване, вкостеняване на сърцето. Равнодушният е спял човек“ (Сухомлински, 1969: 43).

Заклучение

Въпросът за човека, за неговото настояще и бъдеще, за свободното му и хармонично развитие и възпитание, придобива в съвременната епоха особена острота и актуалност. Той е органически свързан със съдбата на човечеството, с борбата за социална справедливост, за реализация на всички видове толерантност – етническа, национална, религиозна, полова, възрастова и др., т.е. с въпросите, свързани с **приемането на Другия**, какъвто и да е той, стига другостта му да не заплашва по никакъв начин приелите го.

В историческото си развитие педагогическата наука отдавна се е включила в тази „вътрешна борба“ в природата на човека в полза на хуманизма и е дала и очевидно ще трябва да дава, особено днес, своя принос в това отношение. Това е неотложна задача на световната, европейската и особено на нашата съвременна педагогика.

БЕЛЕЖКИ

1. Висящите градини, Поезия на Древния изток, Народна култура, София, 1980, с. 110 – 112.
2. Древноегипетска литература, София, 1969, с. 80 – 81.
3. Йоан Екзарх, Шестодневъ, М., 1979.

ЛИТЕРАТУРА

- Николова, В. и др. (1987). Антология по етика, Т. I, Ч. I., София.
Бауман, З. (2001), Постмодерната етика, София: ЛИК .
Бонева, М. (2008). Социална екология, Велико Търново: Фабер.
Висящите градини, Поезия на Древния Изток. (1980). София: Народна култура.
Древноегипетска литература. (1969). София.

- Йоан Екзарх (1979). Шестодневъ, Москва.
- Кант, И. (1980). Трактаты и письма. Москва.
- Киркегор, С. (1991). Избрани произведения, Т. II, София.
- Коменски, Я. (1957). Велика дидактика. София: Народна просвета.
- Коменский, Я. (1982). Избранные педагогические сочинения, Т. II, Москва: Педагогика.
- Кочетов, А. (1983). Будизм, Москва.
- Левинас, Е. (2000). Тоталност и безкрайност. София: УИ „Св. Кл. Охридски“.
- Милков, Ч. (2013). Миграцията и миграционните процеси в живота на човечеството. София: Юни Експрес.
- Песталоци, Й. (1961 – 1965). Избранные педагогические сочинения, Т. I – III, Москва: Педагогика.
- Сартр, Ж.-П. (1993). Битие и нищо. София: Наука и изкуство.
- Сартр, Ж.-П. (1988). Погнусата. София: Народна култура.
- Сартр, Ж.-П. (2004). При закрити врати. София.
- Стаменов, Ив. (1987). Сократ и Сухомлински, кн. 6, Народна просвета.
- Сухомлински, В. (1969). Как воспитать настоящего человека. Москва: Педагогика.
- Тофлър, А. (1991). Третата вълна. София: ИК „Яворов“.
- Христов, Л. (2002). Универсалиите срещу човека, София: Парадигма.
- Шопенхауер, Ар. (1991). Светът като воля и представа, София: ИК „Захарий Стоянов“.
- Fichte, J. G. (1956). *Ober den Gelehrten*. Berlin.

REFERENCES

- Antologia po etika*, T. I, CH. I., Sast. V. Nikolova i dr., Sofia, 1987.
- Bauman, Z. (2001), *Postmodernata etika*, Sofia: LIK .
- Boneva, M. (2008). *Sotsialna ekologia*, Veliko Tarnovo: Faber.
- Visyashtite gradini, Poezia na Drevnia Iztok*. (1980). Sofia: Narodna kultura.
- Drevnoegipetska literatura*. (1969). Sofia.
- Yoan Ekzarh (1979). *Shestodneva*, Moskva.
- Kant, I. (1980). *Traktaty i pisyma*. Moskva.
- Kirkegor, S. (1991). *Izbrani proizvedenia*, T. II, Sofia.
- Komenski, YA. (1957). *Velika didaktika*. Sofia: Narodna prosveta.
- Komenskiy, YA. (1982). *Izbrannie pedagogicheskie sochinenia*, T. II, Moskva: Pedagogika.
- Kochetov, A. (1983). *Budizm*, Moskva.
- Levinas, E. (2000). *Totalnost i bezkraynost*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“.
- Milkov, CH. (2013). *Migratsiyata i migratsionnite protsesi v zhivota na chovechestvoto*. Sofia: Yuni Ekspres.

- Pestalotsi, Y. (1961-1965). *Izbrannie pedagogicheskie sochinenia*, T. I-III, Moskva: Pedagogika.
- Sartr, ZH.-P. (1993). *Bitie i nishto*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Sartr, ZH.-P. (1988). *Pognusata*. Sofia: Narodna kultura.
- Sartr, ZH.-P. (2004). *Pri zakriti vrati*. Sofia.
- Stamenov, Iv. (1987). *Sokrat i Suhomlinski*, kn. 6, Narodna prosveta,.
- Suhomlinski, V. (1969). *Kak vospitaty nastoyashtego cheloveka*. Moskva: Pedagogika.
- Toflar, A. (1991). *Tretata valna*. Sofia: IK “Yavorov”.
- Hristov, L. (2002). *Universaliite sreshu choveka*, Sofia: Paradigma.
- Shopenhauer, Ar. (1991). *Svetat kato volya i predstava*, Sofia: IK “Zahariy Stoyanov”.
- Fichte, J. G. (1956). *Ober den Gelehrten*. Berlin.

PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL UNDERSTANDING OF THE SYNDROME OF INTOLERANCE FOR OTHERS AND REJECTIONS OF DIVERSITY

Abstract. The article focuses on issues relating to the process of communication between people and the presence of intolerance towards those that are different. It considers and explores the syndrome of rejection of diversity as a concept at all levels within the society- personal, collective, racial, national, class, gender, ethnic etc.

The issue has been ongoing and long term one. It is a characteristic of our daily routines and may be classed as a petty feeling common to small minded people.

The article pays attention to the attitude and views around this particular syndrome. Views that are present in the pedagogical believes of J. Kosmenski, I. Pestalozi, and V. Suxomlinskii. It looks at their attempts to challenge the intolerance of others and rejection of diversity as well as to support the need to accept people the way they are.

✉ **Prof. Luchiyan Milkov, DSc.**

Department of Public Administration
Faculty of Management and Administration
University of National and World Economy
8, Dekemvri Str.
1700 Sofia, Bulgaria
E-mail: milkovl@abv.bg